

Examen HAVO

2016

tijdvak 1
woensdag 18 mei
9.00 - 12.00 uur

filosofie

Dit examen bestaat uit 16 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 45 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of argumentatie gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of argumentatie ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

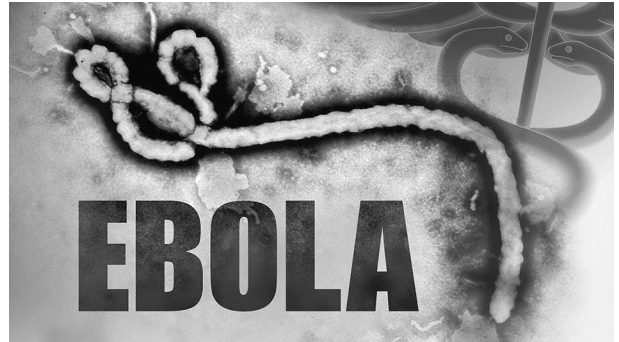
Opgave 1 Ebola

In 2014 brak in enkele Afrikaanse landen ebola uit, een ziekte die wordt veroorzaakt door een virus. Ongeveer de helft van de mensen met ebola sterft.

Toen de ziekte in augustus 2014 uitbrak, was er nog geen officieel medicijn ontwikkeld.

De Volkskrant kopte: 'Ontbreken ebolamedicijn is falen van samenleving gebaseerd op winst.'

In het artikel stelt de arts Marie-Paule Kieny van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) dat de farmaceutische industrie te weinig onderzoek heeft gedaan naar de behandeling van ebola:

tekst 1

Volgens Kieny is er zo weinig onderzoek gedaan door de farmaceutische industrie, omdat ebola een 'ziekte van arme mensen in arme landen' is. Zij wijst erop dat in Europa ook medicijnen tegen zeldzame ziektes worden ontwikkeld door de farmaceutische industrie, omdat die door zorgverzekeraars betaald worden. 'Dit is het falen van een samenleving die gebaseerd is op de markt, op geld en winst', aldus Kieny.

naar: de Volkskrant, 16 augustus 2014

De WHO riep de ebola-uitbraak uit tot een 'medische noodsituatie van internationale zorg'. Begin 2015 waren er ruim 20.000 ebolapatiënten bekend, van wie er zo'n 10.000 zijn overleden. Uit tekst 1 blijkt dat Kieny niet gelooft dat deze gevolgen van de ebola-uitbraak afgedaan kunnen worden als een 'natuurlijk ongeluk'. Op de achtergrond speelt volgens haar een probleem met rechtvaardigheid en gelijke kansen.

2p 1 Leg uit dat volgens tekst 1:

- er **geen** sprake is van gelijke kansen voor de ebolapatiënten en
- de gevolgen van de ebola-uitbraak om die reden **geen** 'natuurlijk ongeluk' zijn.

Hoewel er in 2014 officieel nog geen medicijn tegen ebola bestond, was er al wel het middel ZMapp. Maar dat bevond zich nog in een experimentele fase. Het middel was nog niet getest op mensen en mocht dus ook niet worden toegediend aan de tienduizenden zieke Afrikanen.

Toen twee Amerikaanse artsen en een Spaanse priester de ziekte in Afrika opliepen, werd het middel wel onmiddellijk op hen getest. Dit leidde in Afrika tot veel woede: het werd gezien als een voorkeursbehandeling van de westerlingen, wat men onrechtvaardig vond.

De reden dat het middel niet meteen werd toegediend aan de besmette Afrikanen, heeft te maken met de ethische eis van 'informed consent'. Deze eis houdt in dat een patiënt die een experimenteel medicijn neemt, volledig geïnformeerd moet zijn. Hij moet zich ervan bewust zijn dat hij meedoet aan een experiment waar onbekende risico's aan vastzitten en hij moet begrijpen dat hij niet gedwongen wordt om het medicijn in te nemen.

In de krant *The Washington Post* wordt hierover geschreven:

tekst 2

Een West-Afrikaan die aan ebola lijdt, is waarschijnlijk per definitie niet in staat om betekenisvol 'informed consent' te geven. Want: kan iemand die ernstig ziek is en die in gezonde toestand nog nooit van het begrip 'informed consent' heeft gehoord, volledig begrijpen wat de gevolgen zijn van het nemen van ZMapp? Zal hij of zij zich niet gedwongen voelen omdat het experiment door een buitenlandse arts wordt aangeboden? Begrijpt de patiënt dat het medicijn ook niet kan werken, of dat er negatieve bijwerkingen kunnen optreden? Voeg hieraan toe dat communicatie tussen mensen uit verschillende culturen vrijwel zeker misverstanden met zich meebrengt, en het is duidelijk dat er niet is voldaan aan de eis van 'informed consent'.

naar: washingtonpost.com - ebola research ethics and the zmapp serum - 2014

De *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* (UVRM) gaat uit van menselijke waardigheid.

Martha Nussbaum benadert de menselijke waardigheid met haar capability-benadering, waarin zij elementaire capabilities van inwendige capabilities onderscheidt.

3p 2 Leg uit:

- wat het verschil is tussen menselijke waardigheid volgens de UVRM en volgens Martha Nussbaum en
- of een West-Afrikaan volgens tekst 2 een tekort heeft aan elementaire capabilities of aan inwendige capabilities.

Beargumenteer vervolgens met een opvatting over menselijke waardigheid of jij het rechtvaardig vindt dat ZMapp werd getest op westerlingen en niet op Afrikanen.

Uiteindelijk kregen ebolapatiënten in Afrika het experimentele medicijn toegediend. Maar omdat het middel nog altijd in ontwikkeling was, was er lang niet genoeg voor alle zieken. Dit vormde vooral een probleem voor de Afrikanen; in het Westen komt ebola immers nauwelijks voor. In de UVRM staat dat iedere mens recht heeft op een levensstandaard die hoog genoeg is om gezond te leven. Dat betekent ook dat iedereen recht heeft op geneeskundige verzorging en de medicijnen die daarbij horen. Een tekort aan verzorging en medicijnen wordt gezien als 'fysieke armoede'.

- 2p 3 Leg met het tekort aan ebolamedicijnen uit dat 'fysieke armoede':
- een absoluut aspect heeft en
  - een relatief aspect heeft.

Het ontwikkelen van medicijnen kost geld. Daarom krijgen farmaceutische bedrijven die een nieuw medicijn hebben ontwikkeld de eerste tien jaar een patent op het nieuwe medicijn. Dat betekent dat andere bedrijven het betreffende medicijn niet mogen namaken. Het farmaceutische bedrijf kan een hoge prijs vragen om de ontwikkelkosten terug te verdienen, om weer nieuwe medicijnen te maken en om winst te kunnen maken.

Farmaceutische bedrijven kunnen hun patenten verlengen door kleine verbeteringen aan te brengen in het oorspronkelijke medicijn, zodat er voor de wet een nieuw medicijn ontstaat waarop opnieuw patent komt. Veel mensen vinden deze patentwetgeving onrechtvaardig omdat medicijnen zo jarenlang onbetaalbaar blijven voor de zieken in arme landen; zolang er een patent op een medicijn zit, zijn er immers geen goedkopere varianten van op de markt.

Thomas Pogge veroordeelt de huidige mondiale economische orde. Hij beschrijft en bekritiseert drie veelgebruikte vergelijkingen waarmee sommigen beargumenteren dat armen beter worden van de huidige mondiale economische orde.

Een van die vergelijkingen zegt bijvoorbeeld dat schrijnende armoede mondiaal aan het afnemen is. De farmaceutische industrie zou beide **andere** vergelijkingen kunnen gebruiken om het patentbeleid te verdedigen.

- 3p 4 Geef:
- met één van deze twee **andere** vergelijkingen een argumentatie ter verdediging van de farmaceutische industrie en
  - Pogges kritiek op deze vergelijking.

Leg vervolgens uit of Pogge de huidige patentwetgeving rechtvaardig zou vinden.

Een van de grootste problemen met ebola is dat de ziekte zeer besmettelijk is. Besmetting door lichaamscontact kan snel gaan, bijvoorbeeld omdat veel West-Afrikanen afscheid nemen van een overledene door deze aan te raken. Op een begrafenis van iemand die aan ebola is overleden, kunnen dus in één keer alle aanwezigen besmet raken. Westerse hulpverleners in West-Afrika moeten daarom veel tijd investeren in het geven van voorlichting over de ziekte.

David Miller maakt in het kader van 'mensen in nood' een onderscheid tussen mensen als slachtoffer en mensen als handelende personen.

2p **5** Geef aan wat dit onderscheid inhoudt.

Leg vervolgens met dit onderscheid uit of Miller het geven van voorlichting over ebolabesmetting aan West-Afrikanen zou ondersteunen.

De besmettelijkheid van ebola maakt het werken voor de hulpverlenende artsen behoorlijk zwaar. Ondanks de vele voorzorgsmaatregelen, raken de artsen vaak zelf besmet.

Peter Singer gaat bij het verlenen van hulp uit van een opofferingsprincipe.

3p **6** Leg uit wat het onderscheid tussen de extreme en de gematigde variant van Singers opofferingsprincipe inhoudt.

Beargumenteer vervolgens vanuit de extreme variant:

- in welke situatie westerse artsen **wel** de plicht hebben om naar Afrika te vertrekken om daar te helpen en
- in welke situatie westerse artsen **niet** de plicht hebben om naar Afrika te vertrekken om daar te helpen.

Opgave 2 Waarheid en verzoening

In 1991 kwam er officieel een einde aan de lange periode van apartheid in Zuid-Afrika. De apartheid hield in dat de bevolkingsgroepen van Zuid-Afrika zoveel mogelijk van elkaar werden gescheiden. Daarbij werd de meerderheid, de zwarte Zuid-Afrikanten, zwaar achtergesteld door een minderheid van blanke Zuid-Afrikanten.

Er bestonden allerlei wetten die het contact tussen blanken en zwarten beperkten, zoals een verbod op gemengde huwelijken. Ook waren veel winkels, cafés en stranden verboden gebied voor zwarten. Daarnaast vonden er onder het apartheidregime veel mensenrechtenschendingen plaats: politiegeweld, verdwijningen, martelingen enzovoort.

Sommige filosofen vatten rechtvaardigheid op als het volgen van de wet. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen het volgen van de 'heersende wetten' en het volgen van een 'morele wet'.

In Aristoteles' opvatting van algemene rechtvaardigheid speelt het volgen van de wet een belangrijke rol en ook in de plichtethiek van Immanuel Kant staat het volgen van de wet centraal.

4p 7 Leg met het voorbeeld van de apartheidswetten uit dat er een verschil kan zijn tussen de heersende wetten en de morele wet.

Leg vervolgens met Aristoteles' opvatting van de mens als gemeenschapswezen uit waarom een staat wetten nodig heeft.

Beargumenteer met deze opvatting van Aristoteles dat de apartheidswetten als onrechtvaardig gezien kunnen worden.

Leg tot slot met de plichtethiek uit welke kritiek Kant zou hebben op de heersende wet in de tijd van de apartheid.

In 1994 werden de eerste algemene verkiezingen in Zuid-Afrika georganiseerd. Grote winnaar was het ANC van Nelson Mandela, de partij die jarenlang tegen de apartheid had gestreden en vooral aanhang onder de zwarte bevolking had.

De regering van Mandela wilde dat er in het nieuwe Zuid-Afrika voor alle bevolkingsgroepen plaats zou zijn, ook voor het blanke deel van de bevolking dat de apartheid had gesteund. Daarom werd de Waarheids- en Verzoeningscommissie (WVC) ingesteld. In ruil voor volledige openheid over de misdaden uit de tijd van de apartheid, zouden de daders niet verder vervolgd worden. Voorzitter van de WVC, aartsbisschop Tutu, zei hierover: "Beter dan gerechtigheid in de vorm van vergelding is gerechtigheid die tot verzoening leidt."

De filosofische basis onder de WVC is de Ubuntu-filosofie. Uitgangspunt in deze (Zuid-)Afrikaanse filosofie is dat een mens in de eerste plaats lid is van een gemeenschap. Aartsbisschop Tutu definieert Ubuntu als volgt:

tekst 3

Ubuntu is de kern van wat het betekent om mens te zijn. Ubuntu benadrukt in de eerste plaats het feit dat je als mens niet geïsoleerd kan bestaan. Het gaat om verbondenheid. Je kunt niet in je eentje menselijk zijn. En wanneer je over deze eigenschap beschikt - Ubuntu - zul je bekendstaan als vrijgevig en genereus. Te vaak zien we onszelf als louter individuen, onderscheiden van elkaar, terwijl we in werkelijkheid verbonden zijn en ons gedrag effect heeft op de hele wereld.

naar: globalministries.org

De ideeën uit de Ubuntu-filosofie lijken aan te sluiten bij de manier waarop Cicero over medemenselijkheid of weldadigheid spreekt. Cicero stelt echter wel voorwaarden aan medemenselijkheid.

tekst 4

Zoals aangekondigd heb ik het nu over de weldadigheid en de mildheid. Ze zijn de meest typische eigenschappen van de menselijke natuur, maar ze vereisen vaak omzichtigheid.

Onze weldadigheid mag degene op wie ze gericht is, of anderen, niet schaden. Onze mildheid moet binnen de perken van onze mogelijkheden blijven. Als we iemand iets schenken, moet dat overeenstemmen met diens verdiensten. Dit concrete geval zet ons ertoe aan zelfs met een onbekende te delen, als wijzelf daardoor geen verlies lijden.

naar: Cicero, De Plichten. Leefregels gebaseerd op het Stoïcisme

De WVC vraagt veel weldadigheid van de slachtoffers van het apartheidsregime tegenover de daders van dat regime.

3p 8

Geef met tekst 3 en tekst 4:

- een overeenkomst tussen Ubuntu en Cicero's opvatting van weldadigheid en
- een verschil tussen tussen Ubuntu en Cicero's opvatting van weldadigheid.

Beargumenteer met één van Cicero's drie basisprincipes van rechtvaardigheid dat de weldadigheid die de WVC van slachtoffers vraagt **niet** rechtvaardig is.

Naast veel lof voor de WVC was er ook kritiek op de nadruk op verzoening. Sommige critici vonden verzoening te vrijblijvend.

tekst 5

In een artikel in de *Sunday Times* wordt de suggestie gedaan blanken door middel van een speciale belasting op te laten draaien voor de wandaden uit het verleden, en bovendien moeten ze al hun privileges opgeven. De reacties zijn voorstelbaar.

‘Ik betaal geen cent, want ik ben niet schuldig, ik behoor niet tot de daders,’ schrijven de blanke lezers, en alle zwarte lezers: ‘Ja! Het werd tijd dat iemand die blanken eens duidelijk maakte wat er van hen verwacht wordt.’

bron: Antjie Krog, De kleur van je hart

In de filosofische discussie over verantwoordelijkheid wordt een onderscheid gemaakt tussen resultaatsverantwoordelijkheid en herstelverantwoordelijkheid.

- 2p 9 Beargumenteer of het volgens jou terecht is dat de blanken moeten betalen om de ongelijkheid die ontstaan is onder de apartheid te herstellen met:
- het onderscheid tussen herstellende verantwoordelijkheid en resultaatsverantwoordelijkheid en
  - tekst 5.

Hoewel regeringspartij ANC zelf de WVC had ingesteld, probeerde de partij de publicatie van het eindrapport van de WVC tegen te houden. Het ANC had namelijk tijdens de apartheid als verzetsgroep geweld gebruikt tegen onder andere blanke boeren, regeringsfunctionarissen en zwarten die met het apartheidsregime samenwerkten.

tekst 6

Een gruwelijk fenomeen deed zijn intrede in de zwarte townships: de halsbandmoord. Een ieder die ervan werd verdacht banden te hebben met het apartheidsbewind liep het gevaar een autoband gevuld met benzine om zich heen geworpen te krijgen, waarna deze in brand werd gestoken. In de loop van de jaren tachtig kwamen enige honderden door deze vorm van lynchen om het leven. De vermoedens die toen al bestonden, werden dit jaar tijdens hoorzittingen van de Waarheids- en Verzoeningscommissie bevestigd: de executies hadden plaats in een sfeer van volstreekte willekeur. Tegen veel slachtoffers bestond slechts een vage verdenking; verscheidene van hen waren zelfs volkomen onschuldig, maar stierven als gevolg van bestaande ruzies.

bron: retro.nrc.nl - Zuid-Afrika - 1997

Winnie Mandela, de toenmalige echtgenote van Nelson Mandela, was een voorstander van de halsbandmoord. Op een bijeenkomst in 1986 zei ze: “Wij hebben geen geweren. Wij hebben alleen stenen, doosjes met lucifers en benzine. Samen, hand in hand, met onze lucifers en onze halsbanden zullen we ons land bevrijden.”

Het ANC was bang dat het noemen van de halsbandmoorden de aandacht zou afleiden van de misdaden van het apartheidsregime.

Om te bepalen of geweld binnen een oorlog rechtvaardig is, wordt een onderscheid gemaakt tussen ‘jus ad bellum’ en ‘jus in bello’.

3p 10 Leg uit:

- wat het verschil is tussen jus ad bellum en jus in bello en
- aan welk criterium van het jus in bello de halsbandmoorden volgens de WVC **niet** voldoen.

Beargumenteer vervolgens of jij het terecht vindt dat de halsbandmoorden als misdaad werden opgenomen in het WVC-rapport. Betrek daarbij het standpunt van Winnie Mandela.

Hoewel er sinds de afschaffing van de apartheid veel veranderd is in Zuid-Afrika, is de ongelijkheid tussen blank en zwart nog steeds groot. Dat blijkt uit het verhaal van de zwarte Sanaomadi, die tijdens het apartheidsregime als politieagent werkte. Inmiddels is hij een succesvol ondernemer in Johannesburg, de grootste stad van het land. Sanaomadi wil echter ook in zijn geboortedorp Soekmekaar een winkel beginnen.

tekst 7

In Johannesburg heeft Sanaomadi vele witte vrienden, hij kan altijd bij ze terecht. Zijn kinderen zitten daar op privéscholen met veel blanke kinderen in de klas. Daar woont hij in een rijk deel van de stad met veel welgestelde blanken.

Maar in Soekmekaar denken blanken nog steeds dat ze god zijn, zegt hij.

“Ze praten neerbuigend. Het zijn kleine dingen: je bent op zoek naar mevrouw die-en-die, en dan zegt haar man: ‘De mevrouw is er niet’, zoals een zwarte vroeger een blanke vrouw moest aanspreken. Waarom zeggen ze niet gewoon: ‘Mijn vrouw is er niet’? Ik mag nu een winkel beginnen in Soekmekaar.

Dat mocht vroeger als zwarte niet. Maar, de veranderingen die je in Soekmekaar ziet, zijn afgedwongen door de wet. De blanken worden door de wet gedwongen te veranderen.”

naar: Marnix de Bruyne, Het land van Soekmekaar

Michael Walzer stelt dat een rechtvaardige verdeling van sociale goederen niet los te zien is van zelfbeschikking door lokale gemeenschappen. Bovendien is het volgens Walzer een vergissing te denken dat lokale rechtvaardigheid van bovenaf opgelegd kan worden.

4p 11 Leg uit:

- waarom we volgens Walzer lokale distributieve rechtvaardigheid net zo moeten beschouwen als zelfbeschikking en
- dat de vergissing die Walzer noemt te herkennen is in tekst 7.

Beargumenteer vervolgens met tekst 7 of volgens jou de lokale distributieve rechtvaardigheid in het huidige Zuid-Afrika is gerealiseerd.

Opgave 3 Geld en waarde

In 2007 ontstond er een financiële crisis. Banken hadden zeer complexe financiële producten ontwikkeld die plotseling sterk in waarde daalden. Banken durfden elkaar geen geld meer te lenen. Deze ontwikkeling bedreigde al snel het functioneren van het internationale financiële systeem. De crisis leidde zo tot een domino-effect: in steeds meer landen dreigden banken om te vallen. Om dat te voorkomen moesten overheden de banken ondersteunen met belastinggeld.

De financiële crisis was de aanzet tot een wereldwijde economische crisis. Volgens de VN had deze crisis tot gevolg dat het aantal mensen dat wereldwijd in extreme armoede moest leven in rap tempo steeg tot anderhalf miljard. VN-topman Ban Ki-moon deed daarom een oproep aan rijke landen om niet te snijden in de ontwikkelingshulp voor arme landen. Pogges oplossing voor extreme armoede sluit aan bij zijn eigen opvatting over het ontstaan van armoede.

Volgens de analyse van Garrett Hardin geeft Pogges benadering geen oplossing voor het probleem van de armoede.

3p 12 Leg uit dat Pogges opvatting:

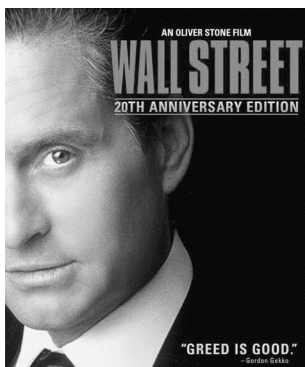
- wordt ondersteund door het verloop van de financiële crisis en
- past bij het beeld van een global village.

Geef vervolgens het argument waarmee Hardin het beeld van een global village en daarmee de oproep van Ban Ki-moon afwijst.

Vlak na het ontstaan van de crisis was er veel boosheid over het gedrag van bankiers en beurshandelaren. Zij hadden zulke ingewikkelde financiële producten ontwikkeld dat klanten de risico's niet meer goed konden inschatten. Bovendien ontvingen veel bankiers ook na het uitbreken van de crisis nog hoge bonussen.

Het is niet voor het eerst dat er vraagtekens worden gezet bij de moraal van de financiële sector, waarin grote risico's worden genomen om zelf veel geld te verdienen. De moraal van de beurshandel werd bijvoorbeeld kritisch verbeeld in de film Wall Street, waarin beurshandelaar Gordon Gekko op meedogenloze wijze de strijd aangaat met zijn concurrenten:

tekst 8

Hebzucht, bij gebrek aan een beter begrip, is goed.

Hebzucht klopt. Hebzucht verheldert en omvat het wezen van de zich ontwikkelende geest.

Of het nu gericht is op het leven, op geld, op de liefde of op kennis; hebzucht staat steeds centraal in de opkomst van de mensheid en hebzucht zal niet alleen dit bedrijf redden, maar ook dat andere kapotte bedrijf dat de USA heet.

naar: Gordon Gekko in Wall Street (1987)

In de Millenniumverklaring staat dat solidariteit een kernwaarde voor de eenentwintigste eeuw is en dat “zij die lijden, of de minste baten ondervinden, de hulp verdienen van hen die het meeste profijt ondervinden”. Ook worden doelen over het verminderen van armoede genoemd. Armoede wordt vaak in verband gebracht met gebrek of tekort. Abraham Maslow heeft verschillende soorten behoeften gerangschikt.

- 2p **13** Leg uit dat de doelen van de Millenniumverklaring opgesteld kunnen worden met Maslows definitie van armoede.
Beargumenteer vervolgens of het gedrag van hebzuchtige bankiers past bij de Millenniumverklaring.

In de sociale filosofie is Thomas Hobbes een van de filosofen die de rol van de staat verdedigt vanuit de natuur van de mens. Lijfsbehoud is volgens Hobbes het belangrijkste kenmerk van de mens en daarom veroordeelt hij hebzucht ook niet. Volgens de Nederlandse filosoof Jeroen Linssen zou Hobbes het wel veroordelen als mensen onrechtvaardige middelen gebruiken om zich te verrijken. Er kan zo namelijk een strijd van allen tegen allen ontstaan en in zo'n toestand is het leven volgens Hobbes “ellendig, eenzaam, beestachtig en kort”.

Volgens Hobbes kan alleen een staat die de absolute macht heeft over haar onderdanen mensen tegen zichzelf in bescherming nemen.

De libertarist Ayn Rand onderzoekt in haar filosofie welke verantwoordelijkheid mensen ten opzichte van elkaar hebben en welke niet.

Net als Hobbes redeneert Rand vanuit de natuur van de mens. Ze trekt net als Hobbes van daaruit haar conclusies over de rol van de staat.

- 4p **14** Leg voor Hobbes' en Rands opvattingen over hebzucht uit:
- in welk opzicht hun mensbeeld overeenkomt en
  - in welk opzicht hun opvatting over de rol van de staat verschilt.
- Beargumenteer vervolgens:
- of tekst 8 aansluit bij de sociale filosofie van Hobbes en
  - of tekst 8 aansluit bij de sociale filosofie van Rand.

Er bestaan ook banken die zeggen geen grote risico's te nemen om geld te verdienen. Deze banken willen niet beleggen in wapens of in bedrijven die hun medewerkers uitbuiten of het milieu vervuilen.

In het reclamespotje van één van deze banken wordt gezegd:

tekst 9

We leven in een geweldige tijd. De vrijheid die we hebben, wat we allemaal weten en kunnen, hoe we met elkaar verbonden zijn; ieder van ons kan iets op de agenda zetten en gehoord worden. Misschien realiseer je je dat niet eens, maar wat je elke dag doet maakt verschil. Jij bepaalt wat je met je euro doet, of juist niet doet. Elke handeling, hoe klein ook, zet iets in beweging. Al die handelingen bij elkaar zorgen voor de grote, de echte verandering. Een verandering naar een andere economie: eerlijker, menselijker, groener.

naar: reclamespotje Triodosbank

Het optimisme in het reclamespotje staat tegenover de sombere analyse van Hardin: de wereld als tragedie van de meent.

3p 15 Leg uit dat de tragedie van de meent:

- volgens Hardin een verklaring voor armoede geeft, maar
- volgens tekst 9 een te simpel beeld is.

Beargumenteer vervolgens met een afweging van deze twee standpunten of jij invloed kunt uitoefenen op de wereldeconomie.

Sinds het begin van de financiële crisis is er wel het een en ander veranderd in het bankwezen, maar volgens velen nog te weinig. Er is nu meer toezicht, maar de banken verkopen nog steeds riskante financiële producten en keren nog steeds hoge bonussen uit aan hun eigen topmensen. Ook consumenten gaan op dezelfde voet verder met het afsluiten van ingewikkelde leningen.

Vanuit Rawls' theorie over sociale rechtvaardigheid kun je beargumenteren dat het nooit uitsluitend de verantwoordelijkheid van consumenten, spaarders of beleggers mag zijn om het bankwezen rechtvaardig te maken. Je kunt namelijk stellen dat het bankwezen tot de basisstructuur van de samenleving behoort. Zelfs wanneer onze vorm van bankieren het grootste geluk oplevert voor het grootste aantal mensen moeten we op grond van Rawls' theorie het bankwezen toch hervormen.

2p 16 Geef aan waarom sociale rechtvaardigheid volgens Rawls de basisstructuur van de samenleving als voornaamste object heeft.

Leg vervolgens uit dat een onrechtvaardig bankwezen dat weliswaar het grootste geluk voor het grootste aantal mensen oplevert, volgens de theorie van Rawls toch hervormd zou moeten worden.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.